

TANULMÁNYOK

A rejtett tanterv szerepe a nemek szerinti horizontális szegregáció kialakulásában, egy pedagógusokkal végzett interjú kutatás tükrében

GÁL ENIKŐ¹

ABSZTRAKT

A pedagógusok és az oktatási rendszerekben használt taneszközök hatása és befolyásoló ereje nemzetközileg kutatott terület, mivel kulcsfontosságú szerepet játszanak a tanulók személyiségének kialakulásában és tanulmányi előmenetelében. A szakirodalom szerint a hivatalos tanterv mögött rejlő rejtett tanterv egyik legjelentősebb „eszköze” a pedagógus, azonban a jelenség taneszközökben való megmutatkozása erősíti a nemi sztereotípiákat és csökkenti a nemek közötti egyenlőség kialakulásának lehetőségét. Jelen tanulmányban a rejtett tanterv szerepét vizsgáljuk a nemek szerinti horizontális szegregáció kialakulásában, különös tekintettel a pedagógusok és a tankönyvek befolyásoló erejére. A tanulmány empirikus részében nem valószínűségi szakértői mintavétel által, 18 általános iskolában tanító pedagógussal készítettünk félig strukturált interjúkat, amelyek elemzése kategorizáció és interpretáció által történt. Eredményeink azt mutatják, hogy a pedagógusok családjában a hagyományos nemi szerepek érvényesültek. Tanulmányaik alatt észlelték különbséget nemtől függően a pedagógusaik részéről viselkedés és elvárások tekintetében – azonban úgy vélik, ők maguk nem differenciálnak a nem alapján a tanulók között. Meglátásaik szerint a pedagógusok személye kiemelt jelentőséggel bír a diákok személyiségfejlődését és tanulmányi előmenetelét illetően, azonban a gyerekek pályaaorientációját leginkább a szülők, és a családban megjelenő minták határozzák meg.

KULCSSZAVAK: horizontális szegregáció, rejtett tanterv, nemi különbségek, nemi sztereotípia, pályaaorientáció

ABSTRACT

The role of the hidden curriculum in the development of horizontal gender segregation, as a result of an interview research with teachers

The impact and influencing power of educators and teaching aids used in education systems is an internationally researched area as they play a key role in the development and study of students' personality. According to the literature, the teacher is one of the most significant

¹ Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola (Neveléstudományi program)
University of Debrecen, Doctoral School of Human Sciences (Doctoral Program on Educational Sciences), e-mail: gal.eniko20@gmail.com

TANULMÁNYOK

„tools” of the hidden curriculum behind the official curriculum, but the presentation of the phenomenon in teaching aids strengthens gender stereotypes and reduces the possibility of gender equality. In this study, we examine the role of a hidden curriculum in the development of gender horizontal segregation, with particular reference to the influence of teachers and textbooks. In the empirical part of the study, we did conduct a semi-structured interview with 18 elementary school teachers through a non-probability expert sampling, which was analyzed by categorization and interpretation. Our results show that traditional gender roles have prevailed in the family of educators. During their studies, they observed a difference depending on their educators in terms of behavior and expectations – but they believe that they themselves do not differentiate between students. According to their views, the personality of the teachers is of particular importance regarding the personality development and academic progress of the students, however, the career orientation of the children is mainly determined by the parents family patterns that appear in the family.

KEYWORDS: horizontal segregation, hidden curriculum, gender differences, gender stereotype, career orientation

Bevezetés

Tanulmányunk a rejtett tanterv szerepével foglalkozik a nemek szerinti horizontális szegregáció kialakulásában. Feltételezzük, hogy az utóbbi jelenség nem a felsőoktatásban érhető először tetten, hanem már jóval korábban, az általános iskolában, a rejtett tanterv által. A szegregáció oka a szakirodalom szerint, hogy mind a szülők, mind a tanárok más elvárásokat támasztanak a fiúkkal és a lányokkal szemben, s ez Pygmalion-hatás (önbeteljesítő jóslat) létrejöttéhez vezet (Fényes 2009).

A nemi szocializáció színterei megegyeznek az általános szocializáció színtereivel – azonban jelen tanulmányban nem térünk ki a kortárscsoport és a média hatására, melyek további szocializációs színterek lehetnek.

Az elsődleges szocializáció a családban történik: itt sajátítja el a gyermek az együttéléshez és a beilleszkedéshez szükséges szabályokat és normákat, a nemével kapcsolatos alapismereteket és elvárásokat – a család által tanul meg a társadalom aktív tagja lenni (Giddens 2008, Fényes – Gál 2020). Azonban a másodlagos szocializáció egyik színterében, az iskolában megjelenő rejtett tanterv a nemi szocializáció egyik formájának tekinthető, mely során a tanárok a legtöbb esetben a hagyományos nemi szerepeket közvetítik és adják át. A nemi szocializáció során a gyerekek fokozatosan kezdik a nemekhez társítani az egyes szakmákat, készségeket és tantárgyakat, összhangban az általuk befogadott kulturális ismeretekkel (Jackson 2007, Bian et al. 2017 idézi Solbes-Canales et al. 2020). Ezáltal a tanulók az iskolai nevelés keretében „felveszik” a nemek szerint rájuk szabott szerepeket, és a pályaválasztás során sem választanak gender-atipikus foglalkozásokat (Dénes 2018).

Az iskolai nemi szocializáció egyik kulcsfontosságú eszköze az intézményekben használt tankönyv. Számos kutatás (Horváth 2009, Thun 1996, Cs. Czachesz et al. 1996, Mkuchu 2004, Susilowati 2012, Kereszty 2007, Mengistie – Worku

TANULMÁNYOK

2021, Ahmad – Shah 2019, Papadakis 2018, Ozer et al. 2019) foglalkozott az iskolai taneszközök nemi szempontú vizsgálatával, s mindannyian megállapították, hogy a nők alulreprezentáltak a tankönyvekben, a hagyományos nemi szerepeket hangsúlyozzák, s ezáltal elmélyítik a nemi sztereotípiákat. Bár az oktatásban való nemi egyenlőtlenség napjainkban csökkenő tendenciát mutat, azonban a horizontális szegregáció még mindig hátrányos helyzetet teremt a nők számára (Fényes 2009).

Tanulmányunk második szakaszában empirikus vizsgálatot végeztünk, melynek során 18 ének-zene, történelem és fizika szakos pedagógussal készítettünk félig strukturált interjút. Empirikus kutatásunk célja, hogy képet kapjunk a rejtett tanterv hatásairól és a nemi különbségek megjelenéséről az általános iskolában a pedagógusok szemszögéből. A vizsgálat eredményei alapján nem vonhatunk le általános következtetéseket, a kutatási kérdések megválaszolása mindössze a 18 interjúalany meglátásait tükrözi, de elősegíti az újabb kérdések felvetését, valamint a kutatás további lépéseinek megtervezését.

A rejtett tanterv, mint a nemek szerinti horizontális szegregáció egyik előidézője

Szabó László Tamás szerint nem csak rejtett tantervről, hanem többes számban, rejtett tantervekről is beszélhetünk, mivel a jelenség mindig, valamilyen konkrét formában (ismeretben, attitűdben, viselkedésben) jelenik meg (Szabó 1988). A 20. század második felében megjelent rejtett tantervvel foglalkozó könyvek (Durkeim 1961, Jackson 1968, Dreeben 1967, Vallance 1973, Martin 1976, Willis 1977, Anyon 1980, Apple 1982, Giroux 1983 idézi Kentli 2009) különböző nézőpontokat vonultatnak fel a jelenség szemléltetését illetően. A kutatók azonban mindannyian megerősítették, hogy a rejtett tantervnek kiemelt szerepe van az iskolai oktatásban: a tanulók e jelenségnek köszönhetően sajátítanak el olyan képességeket, amely lehetővé teszi a számukra, hogy a későbbiekben megtalálják a helyüket a felnőtt társadalomban, illetve önálló, gondolkodó személlyé formálja őket. Acker (1990) szerint a rejtett tanterv jelensége a jéghegy metaforával szemléltethető leginkább: nem a felszín feletti, hanem az alatta lévő rész a nagyobb és a lényegesebb. A pozitív hatások (Lukman 2019) mellett a negatívum is megjelenik: az osztálytermekben felbukkanó rejtett tanterv nem feltétlenül jelent megfelelő iránymutatást; befolyásoló erejének köszönhetően negatívan is hathat a tanuló személyére (Gerstmann 2018, Jung et al. 2018, Basyiruddin et al. 2020, Corado et al. 2019). Moradi (2017) kutatásában kimutatta, hogy a rejtett tanterv kialakításában meghatározó szerepe van az oktatás szabályainak, eljárásainak, kapcsolatainak és az oktatás társadalmi rendszerének, ezáltal a rejtett tanterv megerősíti a tanulók közötti egyenlőtlenségeket.

A horizontális szegregáció – másnéven üvegfaljelenség (Nagy – Primecz 2010) – elmélete szerint a nők és a férfiak más-más képzési területeken, majd pedig más

TANULMÁNYOK

pályákon, foglalkozásokon indulnak el, a nemi szocializáció és a nemi szerepeknek való megfelelés igénye miatt. A jelenség háttérében a különböző szocializációs folyamatok állnak: mind a szülők, mind a tanárok más elvárásokat támasztanak a fiúkkal és a lányokkal szemben (Fényes 2009). A felsőoktatásban napjainkban már 50% feletti a nők aránya (hazai adatokat tekintve 2010–2021 között 10,6%-kal több nő nyert felvételt, mint férfi, illetve a doktori képzés kivételével minden képzési szinten a női hallgatók voltak túlsúlyban – ÁSZ 2022)², ám egyes karokon (például műszaki, sporttudományi, informatikai) továbbra is alacsony az arányuk (ÁSZ 2022). Az Állami Számvevőszék 2022-es jelentése szerint a szakok nemi preferenciája létező jelenség, ez azonban azt is eredményezi, hogy a férfiak által preferált szakokon jelentősen kevesebben tanulnak, illetve nagyobb az lemorzsolódás esélye is. Martin (2018 idézi Mercader – Duran-Bellonch 2021) szerint a nők STEM³-területek iránti érdektelenségének háttérében a női szerepről alkotott sztereotípiákon alapuló szocializációs folyamat áll, valamint a tudományos és technológiai területek férfi privilégiumként való megjelenítése. A sztereotípiák alkalmazkodó funkciót tölthetnek be, lehetővé téve az emberek számára, hogy kategorizálják és leegyszerűsítsék azt, amit megfigyelnek, és előzetes következtetéseket vonjanak le másokról (Fiske – Taylor 2013). Ugyanakkor negatív hatás is megmutatkozik: egy olyan meggyőződés általánosításán alapuló értékelésnek tekinthetők, amelyek nem felelnek meg a személy egyedi tulajdonságainak. A nemekkel kapcsolatos sztereotípiák különösen nagy ráhatással bírnak, mert a nem a személy olyan perspektívája, amelyet könnyen észrevesznek és emlékeznek rá (Fiske et al. 1991). Ezek az értékelések – akár negatívak, akár pozitívak – mindenképpen befolyásoló erővel bírnak a társadalom minden tagja számára.

A nemek aránytalansága (a horizontális szegregáció) a felsőoktatás egyes területein nem egyedi probléma, számos országban fellelhető (Uchikoshi et al. 2020, Verdugo-Castro et al. 2021, Mercader – Duran-Bellonch 2021, Profiroiu – Nastacă 2018), azonban az egyik legjelentősebb negatív hatása az, hogy létrehoz és fenntart egy nemi hierarchiát a társadalomban (Kreimer 2004 idézi Profiroiu – Nastacă 2018). A nemi szegregáció korlátot szab a foglalkoztatási lehetőségeknek, erősíti a nemi sztereotípiákat, illetve egyenlőtlen erőviszonyokhoz vezet több területen. Mind a férfiakat, mind a nőket „nemüknek megfelelő”, sztereotíp foglalkozási területek felé orientálják, ezáltal befolyásolják a pályaválasztási döntéshozatal folyamatát (Personat et al. 2019). Azok a munkakörök, amelyeket jellemzőbben nők látnak el, veszítenek presztízsükből, s bérezésük is jóval alacsonyabb, továbbá problémát okoz a nők és a férfiak életútbeli esélyegyenlőtlensége tekintetében (Heiniger – Imdorf 2018). A hagyományos nemi szerepek olyan elvárt tulajdonságokat és visel-

² https://www.aszshirportal.hu/storage/files/files/elemzesek/2022/E2202_A_felsőfoku_vegzetts.pdf?download=true

³ Science, technology, engineering and mathematics (természettudomány, technológia, műszaki tudomány, matematika)

TANULMÁNYOK

kedésmódokat határoznak meg mindkét nem esetében, ami a karrierrel kapcsolatos nemi sztereotípiák kialakulásához és állandósulásához vezet (Personat et al. 2019). Egyes kutatások kimutatták, hogy a horizontális szegregáció nemenként nagyobb az alacsony státuszú diákok körében (Bourdieu – Passeron 2000). Fontos szerepet játszik a tanulók pályaaugmentációját illetően az is, hogy a szülők milyen foglalkozással, végzettséggel rendelkeznek: ha gender-atipikus szakmában dolgoznak, a gyermek nagyobb eséllyel választ saját magának is ilyen foglalkozást – ez az összefüggés azonban elsősorban a fiúknál észlelhető, a lányoknál nem (Dryler 1998 idézi Fényes 2009). McGuire és munkatársai (2020) kutatásukban rávilágítottak arra, hogy a nőknek a STEM-területekkel való pozitív kapcsolatához a gyermekkor korai szakában szükséges elősegítő oktatási beavatkozásokat alkalmazni, mivel az iskolába történő belépést követően, a formális oktatás során felerősödnek a sztereotip félelmek és hiedelmek. A férfiak nemi jellegét hangsúlyozó nemi sztereotípiák merevebbek, ezáltal nagyobb a társadalmi nyomás a férfiak férfias viselkedését illetően – a társadalom hajlamos kirekesztően bánni az eltérő viselkedést mutató férfiakkal szemben (Wilbourn – Kee 2010 idézi Solbes-Canales et al. 2020). A médiában, valamint a közéletben a nők többféle szerepben jelennek meg, amelyek a társadalom szemében elfogadottá válnak, a férfiak esetében azonban továbbra is a nemi sztereotípiák dominálnak – azaz, a nők esetében elfogadottabb a genderatipikus viselkedés és megjelenés, mint a férfiaknál (Solbes-Canales et al. 2020).

A nemek szerinti horizontális szegregáció napjainkban is jelen van az oktatásban, noha a lányok többségben vannak a gimnáziumi képzésben és a felsőoktatásban: a nemek tanulmányi útjai azonban eltérőek, a lányok kevésbé orientálódnak a STEM területek felé (Fényes 2009).

A pedagógus mint a rejtett tanterv legfontosabb „eszköze”

Szabó (1988) szerint minden iskola rejtett tanterve egyedi, és a legfontosabb „eszköze” a pedagógus; s bár az intézmények hasonló séma alapján vannak megtervezve, mégis különbözőek. Az osztályok – az azonos tanárok, tananyag és iskolai környezet ellenére – még inkább különböznek egymástól (Szabó 2002). A pedagógusok nemi szerepekkel kapcsolatos hiedelmei hatást gyakorolnak a tanulókra: a tradicionális nézeteket valló tanárok tanítási gyakorlata során a lányok gyengébb teljesítményt nyújtanak a matematikai és a szóbeli számonkérésekben, s ez különösen felerősödik akkor, ha több éven át tartó folyamatról van szó – azonban a fiúk esetében ez a hatás nem jelenik meg (Alan et al. 2018). A nemek közötti egyenlőség iskolai előmozdításában a pedagógusok fontos kiindulópontot jelentenek, mivel a kutatások bizonyították, hogy a nemi sztereotip hiedelmeik és az oktatási gyakorlatuk jelentősen befolyásolják a tanulók nemi különbségeit (Gunderson et al. 2012, Heyder et al. 2020 idézi Kollmayer et al. 2020). Ezenkívül a tanulók tanulmányi előmenetelére is hatás-

TANULMÁNYOK

sal vannak: a hangsúlyosabb nemi sztereotípiákkal rendelkező tanárok a fiúk számára a matematika- és természettudományi-, a lányok számára pedig a nyelvorientált iskolákat szorgalmazzák (Nürnbergi et al. 2016 idézi Kollmayer et al. 2020). Az iskolai nemi megkülönböztetés egyik leggyakoribb színtere a testnevelés óra – gyakoriak a pedagógusok öntudatlan, de nemileg elfogult megjegyzései, mint például „úgy dob, mint egy lány”, „légy férfi”; az ilyen jellegű megjegyzések gyakran elriasztják a lányokat attól, hogy aktívan vegyenek részt a tanórán, valamint jelentősen csökkentik a sportban kevésbé kiemelkedő fiúk önbecsülését (Jung et al. 2018).

Sadker és Sadker (1991) egy három évig tartó kutatásában azt vizsgálta, hogy milyen különbségek mutathatók ki a fiúkkal és a lányokkal kapcsolatos tanár-diák interakciók jellemzőiben. Az osztályokban fehér és színesbőrű nők és férfiak tanítottak. A kutatások során megfigyelték, hogy a pedagógusok hamarabb alakítanak ki interakciót a fiúkkal, több bátorítást kapnak és több figyelmet szentelnek nekik – míg a lányok visszahúzódnak, kevesebbszer szólalnak fel és a tanárok is kevesebb esetben kezdeményeznek beszélgetést velük, mint a fiúkkal. Clarricoates (1978 idézi Corado et al. 2019) szerint a lányok számára kedvezőtlen az osztályterem légköre, mivel a tanárok leginkább a fiúkat helyezik előtérbe.

A pedagógusok mellett az osztálytársak is kiemelkedő szerepet játszanak: ha a gyerekek nem a nemüknek megfelelő módon viselkednek, valószínűsíthető, hogy az negatív következményekkel jár a kortárs kapcsolatok további fejlődésére, valamint a tanulók negatívan reagálnak a jelenségre: verbálisan, de akár tettelesen is bántalmazhatják eltérően viselkedő társaikat (Ruble et al. 2006, Zucker – Bradley 1995 idézi Muntoni et al. 2021). Az azonos nemű osztálytársak mintaadó szerepet töltenek be és jelentős befolyást gyakorolnak a tanulók tanulmányi fejlődésére (Salikutluk – Heyne 2017 idézi Muntoni et al. 2021). Ezen eredmények alapján a társadalmi környezet a gyermekkor során mindkét nemtől a nemének megfelelő viselkedést fogadja fel, felnőttkorban viszont ez már inkább a férfiak magatartását illetően jellemző, a nők esetében nem.

A horizontális szegregáció megjelenési ideje nem tisztázott: feltételezhető, hogy már egészen korán tetten érhető, így mi is kutatásunkban azt feltételezzük, hogy már az általános iskolában is jelen van a diákok körében, és kialakulásának egyik oka az iskolai rejtett tanterv jelensége. A kutatások nagy része a rejtett tanterv és az iskolai nemi szocializáció kapcsolatát a taneszközökben való megjelenésben látják, így a továbbiakban az erre vonatkozó kutatásokat ismertetjük.

A rejtett tanterv megjelenése a taneszközökben és tananyagokban

Az iskolai tanulásnak, a tankönyveknek a célja – a kognitív képességek mellett – a személyiség fejlesztése és az identitástudat kialakítása is (Cs. Czachesz et al. 1996). A tantervek – s az ezekre épített taneszközök – által sugallt tipikus női és férfi nemi

TANULMÁNYOK

szerep attitűdök befolyásoló erővel bírhatnak a tanulók munkaköri választására. Az oktatási rendszer, s különösen az iskolák kiemelt szerepet játszanak abban, hogy a tanulók milyen képet alakítanak ki magukban a nemüknek megfelelő feladatkörökről és foglalkozásokról, ezért fontos, hogy olyan tanterveket dolgozzanak ki, amelyek mentesek a nemi sztereotípiáktól (Mengistie – Worku 2021). A rejtett tanterv taneszközökben való megjelenése Magyarországon is kiemelten fontos kutatási terület, mivel a pedagógusok a felnövő generációkat ezen eszközök segítségével készítik fel a társadalomba való beintegrálásra (Háber – H. Sas 1980). Az iskolai oktatás nagy szerepet játszik abban, hogy a gyermek milyen képet alakít ki önmagában a tudásról, a kultúráról, s egyfajta motivációs tényezőként is felmerül. A taneszközök célja elsősorban a tantárgyakhoz szükséges specifikus készségek kialakítása; azonban másodlagos funkciójuk, hogy közvetítik a társadalom értékrendjét, világnézetét, és a „tankönyvi világ” sok esetben megerősíti, elmélyíti a gyermekekben a sztereotípiákat (Cs. Czachesz et al. 1996).

A taneszközök fontos szerepet játszanak abban, hogy milyen képet alkotnak egy adott tantárgyról az eltérő nemű tanulók számára. Az olvasókönyvek többségében a munka és hivatás inkább a férfiak területeként jelenik meg, a nők pedig a legtöbb esetben otthon vannak, és a gyerekekkel foglalkoznak. A férfiak magas, a nők pedig kevésbé izgalmas, alacsonyabb presztízsű munkakörökben jelennek meg (Cs. Czachesz et al. 1996). Ezek az ábrázolások azonban veszélyesnek minősülnek, mivel újratermelik a társadalmi egyenlőtlenségeket, valamint sok esetben az oktatási tananyagokban a nők észrevehetetlenek és láthatatlanok maradtak (Kereszty 2007). A jelenség kialakulásáért nem okolhatók kizárólag az iskolák, a tantervek és a taneszközök, az azonban bizonyos, hogy megerősítik a nemi szerep attitűdök elmélyülését a tanulóknál (Háber – H. Sas 1980). Horváth (2009) szerint a tankönyvek fontos szerepet játszanak a nemi szocializációban. A szerző a nemi sztereotípiák megerősítését elsősorban a taneszközökben és a tananyagokban látja, melyek leképezik egy adott társadalom nemi sztereotípiákon alapuló értékrendjét (Horváth 2009). Ezzel azonosítható Kozma Tamás felfogása is, miszerint az iskolában a tanulók elsajátítanak egy szerepet, megtanulnak együtt élni vele, majd a csoport (osztály) tagjaivá válni (Kozma 1999).

A nemzetközi kutatások közül bemutatjuk néhány fejlődő országokban zajló kutatás eredményeit, amelyek nem sokban térnek el a hazaiaktól. Egy Tanzániában végzett kutatás során (Mkuchu 2004) megvizsgálták az általános iskolai tankönyveket (hat tantárgy – 40 könyv) és kimutatták, hogy a vizsgált taneszközök a nemi szempontok alapján torzítanak. A nők alulreprezentáltak a férfiakhoz képest, a hatalom a férfiak terepe, továbbá erőteljesen hangsúlyozzák a férfiasság és a nőiesség vonásait. A megoldást abban látják, ha nemi sztereotípiáktól mentes tankönyveket hoznának létre. A szerző szerint a tankönyvek által sugallt rejtett tantervek negatív hatással vannak a tanulókra, ezáltal a teljes társadalomra, mivel meggátolják a nemek közötti egyenlőség megteremtését. A legmélyrehatóbb üzenetet a lányok szá-

TANULMÁNYOK

mára közvetíti: az alulreprezentáltság megerősíti bennük az önmagukról alkotott negatív énképet. Indonéziában hasonló problémákkal küzdenek (Susilowati 2012): a hagyományos családmódel tankönyvekbe való beágyazódása nagymértékben hátráltatja a nemek közötti egyenlőséget. Islam és Asadullah (2018) kvantitatív tartalomelemzést végeztek a nemi sztereotípiák azonosítása érdekében Malajziából, Indonéziából, Pakisztánból és Bangladesből származó kormányzati középiskolai angol nyelvű tankönyvek alapján (Islam – Asadullah 2018). Elemzésük megerősíti a férfi-túlsúlyt a tankönyvekben: az összesített női jelenlét 40,4%, együttvéve a szöveges és képi ábrázolásokat. A női foglalkozások többnyire hagyományosak és kevésbé tekintélyesek, a nőkhöz introvertált és passzív személyiségegyeket kapcsolnak; leginkább az otthoni és a házon belüli tevékenységekben vesznek részt, míg a férfiak kiemelt szerepet töltenek be a szakmai területeken (Islam – Asadullah 2018). Hasonló eredményekre mutatott rá egy Etiópiában végzett kutatás is, ahol a nyolcadik osztályban használt angol nyelvű tankönyveket vizsgálták (Mengistie – Worku 2021), valamint a pakisztáni Pandzsáb államban használt, ötödikesek számára készített tankönyvek elemzése is (Ahmad – Shah 2019). Kimutatták, hogy a tankönyvek nemi szempontok szerint elfogultak, a nemek egyenlőtlenül jelennek meg: míg a férfiak domináns és befolyásos pozíciókban, addig a nők alsóbbrendűként, másoktól függő egyénként vannak ábrázolva (Ahmad – Shah 2019). Papadakis (2018) Görögországban az első három évfolyamon használt számítástechnikai tankönyveket vizsgálta meg: megállapította, hogy bár az iskolai könyvek megújultak – az első és második évfolyamon egy új, átdolgozott kiadvány került kiadásra, a harmadik évfolyamon pedig egy régebbi – azonban a nemi sztereotípiák továbbra is fellelhetők bennük. Egy 1-4. évfolyamokon használt, török nyelvű tankönyveket vizsgáló kutatásban (Ozer et al. 2019) rávilágítottak arra, hogy azok a karakterek, akik androgün tulajdonságokkal voltak ábrázolva, pozitív hatással lehetnek a gyermekek nemi szerepekről alkotott véleményére. Emellett az olyan típusú szövegekben, ahol a szereplők nemét nem jelenítették meg, lehetőséget adtak az olvasók számára, hogy a karaktereket a saját nemük szerint értelmezzék, ezáltal elősegítve a társadalmi nemi sztereotípiák lebontását (Ozer et al. 2019).

A fentebb ismertetett eredmények egyértelművé teszik, hogy a taneszközök kiemelt szerepet játszanak a tanulók nemi szocializációját illetően: elősegíthetik, illetve meggátolhatják a társadalmi nemi korlátok ledöntését.

Az empirikus vizsgálat módszere, eszköze és mintája

A kutatás során általános iskolában tanító pedagógusokkal készítettünk félig strukturált interjút. A mintavétel módja a megítélésen alapuló, szakértői mintavétel. Az interjú célja a pedagógusok nézeteinek, tapasztalatainak, élményeinek feltárása a férfiközpontú tananyagról, a rejtett tantervről és a nemek szerinti horizontális szeg-

TANULMÁNYOK

regációról. Az interjúk elemzése kategorizáció és interpretáció által történik. A járványhelyzetre való tekintettel nélkülözniünk kellett a személyes jelenlét lehetőségét, így online szóbeli formában készült el a vizsgálat. E formátum hiányossága, hogy nem alakul ki olyan mértékben a kérdező és az alany között bizalmi kontakt, mint a személyes jelenlétnél, mindezek ellenére sikerült egyénenként körülbelül 50-60 perces interjúfelvételeket készítenünk.

A kutatás megkezdése előtt négy kutatási kérdést fogalmaztunk meg:

- Mi jellemzi a pedagógusok saját nemi szocializációját (szüleik és pedagógusaik hatása)?
- Hogyan jelenik meg a rejtett tanterv hatása a nemi szocializációra a történelem, az ének-zene és a fizika tantárgyak oktatása során (taneszközökben és a tantervben)?
- Saját bevallásuk szerint tesznek-e különbséget a pedagógusok az eltérő nemű tanulók között? Milyen tényezők állnak a megkülönböztetés/egyenlőség hátterében?
- Befolyással bírnak-e a pedagógusok a tanulók pálya- és tantárgyi orientációjára?

A vizsgálat 18 pedagógussal készült el, akik ének-zenét, fizikát és történelmet tanítanak. A tantárgyak kiválasztásának hátterében a egészség-, a humán- és a természettudományi tantárgyi kategóriák megjelenítése és összevetése állt. Három ének-zene, tizenegy történelem, három fizika és egy ének-zene – történelem szakos tanár vett részt a lekérdezésben. A mintavétel során az előregedő pedagógustársadalom jelenségével találtuk magunkat szemben: alanyaink többsége 40-60 év közötti, valamint nagyrészt nő. Számos kutatás bizonyította, hogy a nők felülreprezentáltak a pedagógus pályán (Fónai – Dusa 2014, Veroszta 2015, Polónyi 2004), és ez mintavételünk során is megmutatkozott. A pedagógusok 10 megyéből képviselték magukat, jelentősebb számban Pest megyéből – négyen községekben, a többiek kis- és nagyvárosokban élnek/tanítanak.

Az interjúk főbb dimenziói

Az interjú négy blokkra tagolódik, amelyek középpontjában a pedagógusok saját családi és iskolai nemi szocializációja, a gender perspektíva és a rejtett tanterv, továbbá a Nemzeti Alaptanterv kérdésköre áll.

1. blokk: bemutatkozás, a szülők gender atipikus vagy tipikus foglalkozása;
2. blokk: pedagógusok családi és iskolai nemi szocializációja,
3. (fő) blokk: a tanulók nemi szerepének elsajátítása, a nemek közötti pedagógusi különbségtétel, a nemi szerepek tanórai megjelenése,
4. blokk: a tanulók „hozott” nemi szerepfelfogásának változása a tanítási gyakorlatuk alatt, és a pedagógusok ezzel összefüggő oktató, nevelő tevékenysége

TANULMÁNYOK

Az interjúk fő célja, hogy képet adjanak a rejtett tantervről, a nemi szocializációról, a diákok nemek szerint eltérő pályaejtációjáról az általános iskolában a pedagógusok szemszögéből, illetve hogy megtudjuk, milyen eltéréseket észlelnek a fiú- és a lánygyermek tanítását illetően.

1. táblázat. Az interjúalanyok adatai

Az interjúalanyok adatai							
	Nem	Kor	Megye	Tanított tantárgy	Pályán töltött idő	Anya végzettsége	Apa végzettsége
1.	nő	53 év	Csongrád megye	ének-zene	31 év	érettségi	érettségi
2.	nő	45 év	Hajdú-Bihar megye	történelem	24 év	tanító	egyetem
3.	nő	61 év	Pest megye	történelem	39 év	8 általános	8 általános
4.	férfi	55 év	Pest megye	történelem	30 év	érettségi	érettségi
5.	férfi	55 év	Nógrád megye	fizika	25 év	8 általános	érettségi
6.	férfi	25 év	Pest megye	fizika	6 hónap	főisk. diploma	érettségi
7.	nő	41 év	Somogy megye	történelem	18 év	szakmunk. képz.	érettségi
8.	nő	56 év	Tolna megye	fizika	34 év	8 általános	szakmunk. képz.
9.	nő	54 év	Heves megye	történelem	31 év	szakmunk. képz.	szakmunk. képz.
10.	nő	46 év	Pest megye	ének-zene	26 év	érettségi	szakmunk. képz.
11.	nő	40 év	Tolna megye	ének-zene	17 év	főisk. diploma	szakmunk. képz.
12.	nő	27 év	Sz-Sz-B megye	történelem	3 év	főisk. diploma	szakmunk. képz.
13.	nő	58 év	Pest megye	történelem	33 év	szakmunk.képz.	érettségi
14.	nő	55 év	Veszprém megye	történelem	36 év	szakmunk.képz.	szakmunk. képz.
15.	nő	53 év	J-N-Sz megye	történelem	35 év	8 általános	érettségi
16.	nő	43 év	Sz-Sz-B megye	történelem	15 év	érettségi	érettségi
17.	nő	50 év	J-N-Sz megye	történelem-ének-zene	30 év	érettségi	szakmunk. képz.
18.	nő	51 év	Nógrád megye	történelem	26 év	egyetemi diploma	technikum

Forrás: saját szerkesztés

TANULMÁNYOK

A vizsgálat eredményei

A ráhangolódás érdekében elsőként egyszerű, bemutatkozó kérdéseket tettünk fel, amelyek az alanyok szociodemográfiai háttérére irányultak. Az anyák végzettségét illetően többségében gimnáziumi (érettségi) vagy főiskolai végzettséggel rendelkeznek. A tanári pályát mindössze egy alany édesanyja választotta, ő tanítóként helyezkedett el. A 8 általánost, illetve szakmunkásképzőt végzett anyák nagyban támogatták gyermekeik továbbtanulását: a tanulással töltött évek alatt mindvégig hangsúlyozták annak fontosságát, s felhívták a figyelmet a saját korán befejezett tanulmányaira, s az ebből adódó hátrányokra. A pedagóguspálya iránti elköteleződés gyökere interjúalanyainknál nem a szülői mintában keresendő, mivel egy esettől eltekintve nem jelenik meg az anyák végzettségét illetően. Azonban további négy esetben gendertipikus foglalkozást figyelhetünk meg: három esetben ápolónői, egy esetben pedig diplomás szociális munkás végzettséggel rendelkezik az alany édesanyja. Genderatipikus képzettséget egyik anya esetében sem találtunk.

Az apák többsége gimnáziumi (érettségi) végzettséggel rendelkezik, általános iskolaival mindössze egy, ellentétben az édesanyákkal, ahol négynek volt 8 osztálya. Szintén ellentét érzékelhető a főiskolai tanulmányokkal kapcsolatban, mivel az anyák közül öt folytatott ilyen szintű tanulmányokat, miközben az apák közül egy sem. A gimnáziumi végzettség után a szakmunkásképzőben végeztek a legtöbben, illetve elmondható, hogy mind a tizennyolc alany édesapja gendertipikus foglalkozást választott, és mindannyian támogatták gyermekeik továbbtanulását.

A megkérdezett pedagógusok mind az édesanyákat, mind az édesapákat illetően úgy nyilatkoztak, hogy pályaválasztásukat szüleik nem befolyásolták, elfogadó, támogató családi háttérrel biztosították számukra tanulmányaik során. Azt azonban megkövetelték, hogy bármit is választanak, igyekezzenek minél magasabb eredményt elérni, s törekedjenek képességeik fejlesztésére.

Az interjú második blokkjában a pedagógusok családi és iskolai nemi szocializációjára vonatkozó kérdéseket tettünk fel. A hagyományos nemi szerepkör elsajátítása egy kivétellel (az édesapja nagyon korán meghalt, így 'férfiminta' nélkül nőtt fel) minden alany esetében megjelent, csak néhány kisebb, ám mégis jelentősnek mondható eltérés mutatkozott meg.

„A hagyományos családmódel szerint nevelődtünk az öcsémnel. Ebbe viszont belefért az is, hogy én kíváncsi voltam a műszaki dolgok iránt, így azokat is megismerhettem a főzés, a házimunka mellett. Sosem volt kétség, hogy ugyan fizikailag képes volnék például a kertben bizonyos munkákat megcsinálni, de lányként/nőként nem engedték, mert „az nőnek nem való”... rotációs kapával dolgozni például. Teljesen természetes volt, hogy addig tanulhatok, ameddig szeretnék. Nagyon büszkék voltak rám, amikor a diplomámat megkaptam. Pedagógusi sikereimnek is örültek, ám ugyan így a gyermekeim születésének is!” (50 éves, történelem-ének-zene szakos tanárnő)

TANULMÁNYOK

Az alany, bár hagyományos nemi szerepmodellel sajátította el családjában, lehetőséget kapott arra is, hogy gender-atipikus tevékenységekkel is megismerkedhesen. Tanulmányait illetően családja támogatta, pályaválasztásában nem korlátozták – azonban „*ha otthonról nem is, de az iskolában eléggé irányítottak minket abban, hogy milyen pályát kellene válasszunk... (...) Nem mintha megbántam volna, nekem megfelelő volt a terelgetés, de így utólag belegondolva... annyi minden lehettem volna még.*” (50 éves, történelem–ének-zene szakos tanárnő) A történelem – ének-zene szakos tanárnő esetében a pályaválasztás tekintetében az iskola jelentősebb befolyással bírt, mint a család, akik nem szándékoztak célzottan irányítani gyermekük választását, viszont elfogadóan viszonyultak döntéséhez.

A hagyományos neveltetés mellett a női szerepek kettőssége is megjelenik a következő alany válaszában:

„Apai nagymamám hamar megözvegyült, hat gyermekkel maradt. A nagyobb fiúk, édesapám ötödikként dolgozni kényszerült, amíg a legnagyobb katonaságnál volt. A lányok vigyáztak a gyerekekre, amíg nagymama a földéken kapált. Főzés, mosás, tisztántartás, és fiúk fegyelmezése is rájuk hárult. Anyai nagymamám 1956 eseményei hatására maradt egyedül. Nagyapám zöld határon távozott, szó nélkül NSZK-ba. Három gyereket hagyott hátra. Édesanyám vasútra ment dolgozni, így főiskolai tanulmányait nem kezdhette el, mert bátyja katonaságban volt. Anyukám második gyermek. Kishúgára vigyázott, amíg mama a TSZ-ben földmunkát végzett. Anyukám mosott, főzött, takarított.” (46 éves, ének-zene szakos tanárnő)

A visszaemlékezésben mindkét nagyszülő esetében megfigyelhető, hogy a nagymama szerepelt családfőként, ő vette kezébe a család irányítását. A fiúgyermekek dolgoztak vagy besorozták őket katonának. A leánygyermek besegítettek a háztartásba, illetve a kisebb gyermekekre vigyáztak. A tanárnő édesanyja elődjeihez hasonlóan korán egyedül maradt, így a gyermeknevelés és a családfenntartás az ő vállára nehezedett – ezáltal azt a mintát sajátította el, hogy egy nő lehet egyszerre anya és dolgozó nő, s törekszik arra, hogy saját gyermekeit is ezek szerint nevelje, továbbá fiának is ki kell vennie a részét a házimunkából. Ugyancsak a kölcsönösség elve jelenik meg egy fizikaszakos tanárnő szavaiban is:

„(...) mivel tehenünk is volt, ott nem lehet, hogy csak a férfi dolgozik kint, hanem a nő is, tehát mint ahogy anno, régen, tehenészet volt, földművelés volt, szőlőkapálás, minden minden minden... Tehát keményen mezőgazdasági munkában és ott mindenki mindent csinált. Mikor kiért rá, mert ők is munka mellett csinálták.” (46 éves, fizika szakos tanárnő)

TANULMÁNYOK

A megkérdezett alanyok visszaemlékezéseik alapján hagyományos nemi szerepmintákat sajátítottak el, azonban mindhárom interjúrészletből felsejlik, hogy gyermekként lehetőséget kaptak arra is – több esetben elvárásként is megjelent –, hogy a nem a nemüknek megfelelő feladatköröket is el tudják látni. Ez a jelenség csak a női tanároknál volt megfigyelhető, a kutatásunkban résztvevő három férfi tanárnál nem – meglátásaik alapján nekik csak a „*férfiaktól elvárt*” feladatokban kellett részt venniük. Feltételezzük, hogy ennek hátterében a 20. századra jellemző viharos események állhatnak, mivel a háborús konfliktusok időszakában a férfiak hadba vonultak, a nők pedig a háttérországot képviselték, ezáltal kettős szerepben kellett helyt állniuk.

A következő szakaszban arra voltunk kíváncsiak, hogy a pedagógusok tanulmányaik során észleltek-e különbséget a lányokkal és fiúkkal való viselkedés, elvárás tekintetében a pedagógusaik részéről. 10 fő nem észlelt különbséget (úgy vélik, „*hagyományosan*”, nemük szerint bántak velük a tanárok), 8 fő azonban igen, s az oktatás minden szintjén érzékelhető volt számukra.

„Igen: a lányokat kevésbé tartották okosnak. A gyors férjhezmenetelt tartották fontosnak, a gyerekszülést...” (53 éves, történelem szakos tanárnő) *„Igen. Úgy érzékeltém, hogy a fiúkat mindig éretlenebbként, „gyermekebbekként” kezelték a tanárok. A lányokat pedig mindig rendesebbnek, jobb magaviseletűnek könyvelték el.”* (25 éves, fizika szakos tanár)

Két, egymásnak némiképp ellentmondó vélemény mutatkozik meg: az egyikben a lányokat kevésbé okosnak, míg a másikban a fiúkat éretlenebbnek titulálták. A további megkérdezett pedagógusok is hasonló esetekről számoltak be, bár sokan úgy vélik, némely esetben gyermeki irigységük is szerepet játszott, ha az ellenkező nemű diáktársat szorgalmasabbnak, okosabbnak vélték az őket tanító tanárok.

Egy alany kivételével minden pedagógus tudott legalább egy azonos és egy ellenkező nemű tanárt mondani, aki nagy hatással volt rá – pozitív és negatív példák is megjelentek. A férfi tanárok közül egyikőjük sem emlékezett negatív példára – ezt az egyik alany azzal indokolta, hogy a férfiakkal a pedagógusok sokkal elnézőbbek, különösképpen akkor, ha

„pedagóguspályára készülnek, ugyanis belőlünk nincs valami sok.” (55 éves, fizika szakos tanár)

A tanárnők esetében azonban mind a tizenöt alany fel tudott idézni olyan oktatót, aki negatívan állt hozzájuk, nemükből adódóan.

„(...) az egyik filozófia tanárom, aki soha nem felejtette el egyetlen előadáson, vizsgán sem megemlíteni, hogy persze a nők ehhez a tantárgyhoz nem igazán

TANULMÁNYOK

értenek, de ne izguljanak, egy kettést majd megpróbál kihúzni belőlük.” (53 éves, történelem szakos tanárnő)

A lányoktól elsősorban azt várták el, hogy „*szépek, szorgalmasak legyenek, és kevésbé erőteljesen érvényesítsék az akaratukat, mint a fiúk*” (40 éves, ének-zene szakos tanárnő)

Ezen meglátások alapján úgy vélhetjük, hogy a nők esetében jelentősen megváltozik a gender-sztereotip viselkedés a tanárok részéről – a fiúkkal elnézőbbek, illetve nemükből kiindulva jobb képességekkel ruházzák fel őket.

A pozitív pedagógiai mintaképek mindegyike hatással volt arra, hogy az adott alany a tanári pályát válassza:

„Az általános iskolában az osztályfőnököm ugyanilyen szakos tanár volt, mint én lettem. (...) A mai napig nagyon jó viszonyban vagyunk, bármilyen kérdéssel fordulhatok hozzá, sokszor magánbeszélgetéseket is folytatunk. Mindig biztat, ösztönöz, figyelemmel kíséri és elismeri szakmai, pedagógiai munkámat.” (54 éves, történelem szakos tanárnő)

A megkérdezett pedagógusok szerint a családi háttérből adódó megerősítésen kívül rendkívül fontos volt számukra tanáraik támogatása is. Tanulmányaik során nemcsak a tananyag elsajátítása került a középpontba, hanem a tanítás módszertana is. Tanári mivoltuk kialakításában jelentős szerepet játszottak egykori pedagógusai, mind a negatív, mind pedig a pozitív élmények esetében. Az egyik interjúalany által „*tanítási kultúraként*” megnevezett jelenség – amelynek definiálása azonosítható a rejtett tantervvel – szerint a pedagógus minden szavával, cselekedetével, reakciójával hatással van a tanulóira, akkor is, ha éppen nem egy adott tanórai anyag elsajátításáról van szó – s ez kihatással lesz a diákok életének akár több szegmensére is. A negatív példák ugyanolyan ösztönző erővel bírnak, mint a pozitívak, mivel a leendő pedagógus véleményt alkot arról, hogy milyen elvárásokat támaszt magával szemben a jövőbeni munkamorálját illetően.

A harmadik, fő blokkban a tanulók nemi szerepének elsajátításáról, a nemek közötti pedagógusi különbségtételről, valamint a nemi szerepek tanórai megjelenéséről kérdeztük őket. A pedagógusok egyhangúan egyetértettek abban, hogy a tanulók a nagyrészt tradicionális nemi szerepeket sajátítják el otthon, azonban egy negatív irányba történő társadalmi változás is megfigyelhető.

„A legfontosabb Magyarországon, amit az átlag gyerek megtanul, amíg felnő, hogy a férfinak el kell nyomnia az érzelmeit... nem sírhat stb., míg a nők pedig azt, hogy a férfiaknak irányító szerepe van, de legalábbis az irányító szerep látszatát fenn kell tartani a külvilág felé.” (25 éves, fizika szakos tanár)

TANULMÁNYOK

Hasonlóan negatív képet fest le a következő alany:

„(...) mintha a szülőkre is ez lenne a jellemző. Nem érdekli őket, hogy... tudás legyen a gyerekeknek, hogy majd egyszer képes legyen a saját lábán megállni, hogy értse, miről szól az iskola, hogy értse, miről szól a tanulás... (...) nem tudom, milyen családapák lesznek a gyerekek nagyrészből. Vagy családanyák.” (55 éves fizika szakos tanár)

A nemi szerepek gyermekkorban történő elsajátítása során már nem a család van a középpontban, hanem a média. A gyermekek már nagyon fiatalon megismerkednek az elektronikai eszközökkel – „*addig sem kell velük foglalkozni*” – és olyan tartalmak is elérhetővé válnak számukra, amelyek nem a koruknak megfelelőek. A pedagógusok véleménye szerint a mai szülői társadalom jelentős változásokon megy át, és nem feltétlenül tölti be azt az elhivatott szülői státuszt, ami a korábbi generációkra volt jellemző. Az egyik pedagógus így fogalmazza meg:

„a szerepminták sincsenek meg. Ahol meglennének a szerepminták, erőteljesen, azoknál a gyereknél szerintem a kötelességtudat jobban meg is van, hogy mit kell csinálni, mi a dolgom. A gyerekek 90 %-nál ez nincs meg... Ez pedig szerintem onnan jön, hogy a családból ezt nem látja.” (41 éves, történelem szakos tanárnő)

A megkérdezett pedagógusok úgy vélik, hogy egy úgynevezett „szülői érdektelenség” figyelhető meg: a szülői feladatok egyre inkább áthelyeződnek a tanárok vállára, ezáltal több fronton kell helyt állniuk, s a leterheltségük is nő.

Az előbbiekkal ellentétben a nemek közötti különbségtételt és a nemi szerepek tanórai megjelenését illetően megosztottabb válaszokat kaptunk. Az ének-zene tanárnők mindegyike úgy nyilatkozott, hogy a nemek közötti különbségtétel az ő tantárgyukban különösen adott; hiszen míg óvodában, illetve alsó tagozatban minden gyermek élvezettel énekel, addig a felsőbb évfolyamokban, a mutálástól kezdve a fiúk számára „*cikivé*” válik az éneklés.

„Énekórán figyelek a mutáló hangú srácokra, a rekedtekre, a megfázottakra, krónikus légzészgyenge, asztmás tanulókra. Egyéni bánásmódban részesülnek felelősor, és a közös éneklésor is.” (46 éves, ének-zene szakos tanárnő)

A hangváltozás időszakában a fiúk hangjára különösen ügyelni kell, ugyanis a felesleges erőltetés által károkat okozhatunk a gyermek hangszalagjaiban és lelkében egyaránt. E jelenségnek köszönhetően adottá válik a nemek közötti különbség, mivel a lányok énekelnek, a fiúkat pedig inkább „*békén hagyják*”. Tantárgyuk tekintetében a nemi szerepek leginkább a népzenei köszönhetően vannak jelen, amelyek a ha-

TANULMÁNYOK

gyománys szerepelvárásokat közvetítik. Női zeneszerzőket egyikőjük sem mutat be tanóráikon, inkább a különböző nemű előadóművészekre helyezik a hangsúlyt.

„Mivel főleg férfi... pontosabban csak férfi zeneszerzőket tanítunk, így kínosan figyelek az életrajzok során az „anyák”, „feleségek”, „testvérek” és „előadók” személyét is kiemelni. Fontosnak tartom, hogy lássák a női szerep változását.” (40 éves, ének-zene szakos tanárnő).

A fizika és történelem szakos pedagógusok saját bevallásuk alapján egyáltalán nem tesznek különbséget tanulóik között nemük alapján, azonban elfogadottnak és evidensnek tartják, hogy a lányok a humán-, a fiúk pedig a reáltantárgyak felé orientálódnak. A lányokat mindkét tantárgy esetében szorgalmasabbnak tartják, még ha nem is érdekli őket az adott tananyag, ámbar az összefüggéseket kevésbé látják át. A fizika oktatása során a nemi szerepek egyáltalán nem jelennek meg, s az e tárgyat oktató pedagógusok nem helyeznek hangsúlyt a női fizikusokra, mivel úgy vélik,

„a nők itt nem tudnak nagyot alkotni” (55 éves, fizika szakos tanár)

„A nők jelenlétének eltűzött bemutatása viszont szerintem hiteltelen.” (25 éves, fizika szakos pedagógus)

Vizsont törekszik arra, hogy legalább néhány esetben rávilágítson női kutatókra, s azok munkásságára. A megkérdezett pedagógusok szerint azonban kiemelten fontos a szülők hozzáállása a természettudományi tantárgyakhoz, mivel a „hozott berögződéseket” (például a szülő nem szereti a fizikát/matematikát, megbukott belőle, rossz volt a tanára) nagyon nehéz áthidalni, s többségében a gyermek már ezzel az előítélettel fordul a tárgy felé. A magasabb végzettségű szülők magasabb elvárásokat támasztanak a gyermekeikkel szemben. Azonban a „hozott berögződések” nem csak negatív töltetűek lehetnek:

„(...) a gyermek a tanárszeretetet is átveszi... ha én tanítottam az anyját, apját, nagytesóját, vagy akárkijét, aki szeretett engem, akkor nagy valószínűséggel ő is szeretni fog... tehát ez ilyen szeretet-orientáció is. Vagy szimpátia-orientáció? (...) Mindkét kifejezés jó ennek a jelenségnek a leírására.” (56 éves, fizika szakos tanárnő)

A szülők kiemelt szerepe megjelenik a pályaorientáció során is: a legtöbb esetben a nyolcadik osztály végén a szülő szava a döntő tényező, a gyermek azt az iskolát választja, amelyet édesanyja, édesapja a megfelelőnek vél számára. Ennek okaként több lehetőséget vonultatnak fel: a szülő jobban tudja, mi a célszerű a gyermeknek; beteljesületlen álmaikat akarják megvalósítani a tanulókon keresztül; valamint –

TANULMÁNYOK

leginkább roma tanulók esetében – minél közelebb legyen az adott iskola a lakóhelyhez és minél kevesebb ideig tartson a képzés. A pályaválasztás során leginkább iskolát választanak, nem pedig szakmát: az utógondozás során számos alkalommal észlelhető, hogy a diákok módosították az eredeti elképzeléseken – ezek általában már nem a szülői befolyás hatására történnek.

A Nemzeti Alaptanterv sem a fizikában, sem az ének-zenében, sem a történelemben nem jeleníti meg megfelelően a nemi szerepeket.

„A történelem elég férfias tantárgy szerintem... Nagyon ritkán tanulunk nőkről, de akkor kihangsúlyozom, hogy ebben a férfias környezetben milyen nagy tettet hajtottak végre.” (43 éves, történelem szakos tanár)

A történelem tantárgy oktatása során a kiemelkedő uralkodók/feleségeken, valamint a cselédeken, ágyasokon kívül csak a 19. századtól kezdve foglalkozik a nőkkel, mint a történelmet befolyásoló személyiségekkel; ám ez a tankönyvekben, csekély mértékben, felszínesen jelenik meg. Ellenben a hon-és népismeret (amely a történelem egyik társágazata, s általában az e szakos tanárok tanítják) erőteljesen hangsúlyozza a hagyományos nemi szerepek elsajátítását. A kiemelkedő női személyiségek bemutatására időhiány miatt nem fordítanak időt, mivel nehézséget okoz számukra a hatalmas tananyagmennyiség megfelelő módon történő átadása (több esetben ugranak át „kevesbé fontos” részeket, hogy maradjon idő a „fontosabbakra”).

Mindhárom szak esetében különösen fontosnak tartják a pedagógus személyét.

„A pedagógusnak példát kell mutatnia a gyerekeknek a viselkedésével. A gyerekek a hiteles tanárokkal azonosulnak és átveszik a tulajdonságaikat, a hiteltelen tanárokkal szemben pedig ellenazonosulnak és igyekeznek elkerülni, hogy olyaná váljanak.” (25 éves, fizika szakos tanár)

A tantárgyakat illetően nem maga a tantárgy a lényeges, hanem az a személy, aki az órát tartja.

Ha a gyermek nem kedveli a tanárt, akkor a legtöbb esetben a tárgyat sem fogja, de ha kedveli a pedagógust, akkor elfogadóbban, nyitottabban áll a témához.

A nők láthatatlanságát illetően a tanárnők esetében jelentősen megoszlanak a vélemények: míg egyesek úgy vélik, hogy szó sincs láthatatlanságról és értékközvetítésről, addig mások szerint ez a jelenség hangsúlyozza a nők másodlagos szerepét, s azt, hogy a kiemelkedő tettek, célok a férfiak kiváltságai. Azonban egyetértettek abban, hogy bár a pedagóguspálya az elnőiesedés felé halad (az ÁSZ 2022 adatai szerint 2021-ben a hazai közoktatásban dolgozó oktatók 82%-a nő), s a férfipedagógusokra „kihaló fajként” kell tekinteni, a nők mégsem jelennek meg a tantárgyak témáinak tükrében. A taneszközök közrejátszanak abban, hogy a nemekkel kapcsolatos társadalmi sztereotípiák rögzüljenek. A tankönyvek többnyire a fiúkat,

TANULMÁNYOK

férfiakat bátor, kezdeményező, független egyéniségként ábrázolják, míg a lányokat/nőket inkább passzív szerepekben tüntetik fel. Így a rejtett tanterv részeként a tankönyvek átalakíthatják, erősíthetik vagy csökkenthetik a fejlett és fejlődő hatalmi viszonyokon, mind az osztályteremben, mind pedig a társadalomban (Kereszty 2009).

A megkérdezett pedagógusok megkülönböztetésről alkotott véleménye árnyaltabb képet mutat: az ének-zene szakos tanárok a tantárgy tekintetében egyértelműnek tartják a nemek közötti megkülönböztetést, tekintettel a biológiai és a kamaszkori adottságokra, azonban a fizika és történelem szakosok egyaránt úgy vélik, hogy nem tesznek különbséget a nemek között (Stromquist (2007) ezt a jelenséget nevezi „nemi vakságnak”). A természettudományi tantárgyak esetében a pedagógusok személye mellett fontosnak tartják az otthonról hozott berögződéseket is, amely véleményük szerint nagyban befolyásolja a gyermek tantárgyi orientációját. Az eltérő szakos tanárok különböző nézőpontot képviselnek annak tekintetében, hogy a nők mennyire és milyen módon jelennek meg a tananyagban: többségük érzékeli a nemek szemléltetésének eltérését, azonban vagy elfogadottnak és tantárgyból eredendőnek tartják, vagy pedig az időszűkének következtében nem szánnak időt a jelenség kompenzálására.

Végül arról kérdeztük a pedagógusokat, hogy tanítási gyakorlatuk alatt megváltozott-e a tanulók „hozott” nemi szerepfelfogása, és ennek nyomán az ők ezzel összefüggő oktató, nevelő tevékenysége. Hasonlóan a korábbi kérdésekhez, itt is jelentősen eltérő válaszokat kaptunk. A megkérdezett 18 pedagógusból 10 azt válaszolta, hogy egyáltalán nem következett be változás a nemi szerepfelfogást illetően, így nekik maguknak sem kellett változniuk, változtatniuk ezzel kapcsolatban. A fennmaradó 8 tanár azonban úgy vélte, hogy jelentős változások következtek be. Egyrészt finomodtak, tompultak a nemi szerepek közötti különbségek és változnak a nemi sztereotípiák – azonban ez leginkább a városi iskolákban figyelhető meg, a falusiakban még gyerekcipőben jár. Míg korábban az apák elenyésző szerepet vállaltak a tanulók iskolai életében, mostanra egyre több édesapa hozza a gyermeket iskolába, vesz részt a szülői értekezleteken, s vállal iskolai feladatot. Mind a nyolc pedagógus kiemeli a média befolyásoló erejét, amely mindig kihangsúlyoz egy-egy tulajdonságot, kinézetet, vagy viseletet, amit „divattá” emel, s a tanulók követni kezdik, s ezáltal olyanná akarnak válni, illetve olyanná akarják formálni magukat.

„A lányok többsége „elfiúsodik”. Csökkent a régen jellemző gyengédség, empátia készség. Verekedősebbek, az ocsmány beszédtől sem riad vissza a néhány lány. A fiúk sokszor „bunkó” viselkedéssel leplezik érzékenységüket, mert az nem „menő”. (...) Összességében pedig a nem tisztelünk senkit és semmit a jellemző. Kevés a kivétel és nem függ a nemektől. Sokszor úgy érzem elavult az általam képviselt hagyományos nemi felfogás.” (56 éves, fizika szakos tanárnő)

TANULMÁNYOK

A nemi szerepek elmosódásának tulajdonítják azt a jelenséget, amelyet a fizika-szakos tanárnő „elfíúsodásnak” nevez. A lányok már kevésbé élik meg nőiségüket viselkedésükben, ellenben kinézetüket tekintve egyre inkább – sokszor idejekorán hangsúlyozzák azt. Modorukban, hozzáállásukban, attitűdjeikben a fiúktól „megszokott és elvárt képet” mutatnak, ezáltal próbálva kivívni maguk számára a lányok közötti rangsor csúcsát. Ez az ambivalencia azonban a legtöbb esetben önpusztításhoz, önmegtagadáshoz vezet, amely súlyos válságot okozhat egy serdülő leány lelkében. A pedagógusoknak erőteljes szerepe van abban, hogy időben észrevegye az esetlegesen felmerülő lelki viszontagságokat, s próbáljon meg segíteni a gyermeknek – akár fiú, akár lány, ugyanis a serdülőkori problémák mindkét nem esetében jelen vannak.

Az eredmények összegzése

Tanulmányunk empirikus szakaszában az általunk megkérdezett 18 ének-zene, történelem és fizika szakos pedagógusok meglátásait elemeztük. Első kutatási kérdésünk a pedagógusok családi és iskolai nemi szocializációjára vonatkozott. Az interjúalanyok többségében úgy nyilatkoztak, hogy gyermekkoruk során a hagyományos nemi szerepek elsajátítása dominált, de lehetőséget biztosítottak számukra abban a tekintetben, hogy ne csak a nemüknek megfelelő elfoglaltságokban szerezzenek tapasztalatot. Pályaválasztásuk kapcsán támogató háttérrel rendelkeztek, a szülők nem szabtak gátat törekvéseiknek, de megkövetelték, hogy a kitűzött célt a lehető legjobb eredménnyel valósítsák meg. Az alacsony végezettségű szülőkkel rendelkező alanyokban gyermekkoruktól kezdve erősítették a tanulás fontosságát, hogy „jobb sorsra legyenek érdemesek” és „a hó végén ne kelljen a következő fizetésért imádkozni”. A megkérdezettek úgy vélik, hogy pedagógusaik nagy szerepet játszottak a személyiségük fejlődése során, mind pozitív, mind negatív jellemvonásaik esetében. Oktatóként és emberként is példaképként álltak előttük, többségük jó szívvel gondol vissza tanulmányaira – azonban tanulóként nagyrésztük már találkozott a sztereotípiákból adódó nemi megkülönböztetésekkel. A pedagógusok mást vártak el tőlük és másként viszonyultak hozzájuk attól függően, hogy melyik nemhez tartoztak. A köztudatba beépült nemi sztereotípiák továbbra is fennmaradnak, és az oktatásban is megjelennek, viszont szerintük ennek nem kizárólagosan a tankönyvi tartalom áll a háttérben: „lehet bármilyen a tankönyv, ha a módszer a régi marad”. Az előregedő pedagógustársadalom jobbára tradicionális értékeket és nézeteket képvisel, akik már kevésbé töreksznek lépést tartani az újabb és újabb nemzedékekkel („majd a fiatalok... én már nem. Elfáradtam.”), illetve olyan bevált módszereik, eljárásaik vannak, amiket nem szívesen cserélnének le egy modernebb szemlélet kialakításáért. Ennek értelmében a taneszközök átdolgozása, valamint a fiatalok pedagóguspályára való vonzása elősegíthetné a tradicionális nézetek fellazulását, a nemi korlátok és berögződések eltörlését.

TANULMÁNYOK

A pedagógusok válaszai alapján a nemi szerepek sem a Nemzeti Alaptantervben, sem az általa keretezett tanmenetekben nem jelentek meg – viszont a tankönyvekben igen, a nők láthatatlansága által. Véleményük szerint a nemek megkülönböztetett megjelenése a taneszközökben azt a hatást kelti, hogy a férfiak kiváltsága a tananyag részévé lenni. A pedagógusok válaszai alapján kimutatható, hogy a nők csekély mértékben jelennek meg a tankönyvben – ez leginkább a fizika taneszközök esetében kiemelkedő. A fizika tankönyvekben a nők és a nemi szerepek egyáltalán nem jelennek meg, teljes mértékben férfiak által uralt területeként festik le. A történelem tankönyvek esetében bár megjelennek a nők, szinte kivétel nélkül – például uralkodónők – másodlagos szerepet töltenek be. A fizika szakos pedagógusok szerint a nemi szerepek hangsúlyozása a tankönyvekben nem lenne releváns, mivel ezen a területen nagyon kevés az olyan tényező, amely lehetővé tenné a megjelenítését. Az ének-zene, illetve történelem szakosok szerint viszont tantárgyukban központi tényezőnek kellene lenni a nemi szerepeknek, mivel meghatározó szerepet tölthetnének be a gyermekek fejlődése során – azonban a nagymennyiségű tananyag miatt akadályoztatva érzik magukat a témaválasztások mélységét illetően. A második kutatási kérdésünkre ezáltal azt válaszolhatjuk, hogy a rejtett tanterv a nők láthatatlansága által jelenik meg a tananyagban és a taneszközökben, az ének-zene, a történelem és a fizika tantárgyak tekintetében. Ez hozzájárul ahhoz, hogy a lányok önbecsülése csökkenő tendenciát mutat annak függvényében, hogy nemük alapján milyen területen emelkedhetnek ki, vagy milyen lehetőségekkel rendelkezhetnek.

A harmadik kutatási kérdésünkben a saját bevallás alapján történő nemi megkülönböztetésre voltunk kíváncsiak. A szakirodalom megállapította (Rédai 2005, Bordieu 2000, Stromquist 2007), hogy a tanárok különbséget tesznek a különböző nemű tanulók között, azonban a vizsgált interjúalanyok mindegyike cáfolta ezt: úgy vélik, hogy nem a nemük, hanem a tanulók képességei szerint differenciálnak – kivételt képeznek ez alól az ének-zenetanárok. Az ének-zenét oktatók úgy vélik, hogy tantárgyuk esetében nyíltan jelen van a megkülönböztetés: a fiúk és a lányok énekhangja nem kezelhető egyként, mivel különböző módú és mélységű biológiai folyamatok zajlanak le bennük a kamaszkor során. Emellett a tankönyvi tananyag is ráerősít a megkülönböztetésre, mivel Szőnyi Erzsébet kivételével csak férfi zeneszerzőkről tanulnak, valamint a népdalok hagyományörző világa is a tradicionális nemi szerepeket hangsúlyozza.

A negyedik, egyben utolsó kutatási kérdésünk megfogalmazásakor a pedagógusok befolyását vizsgáltuk a tanulók pálya- és tantárgyi orientációjára. A pedagógusok elmondásai alapján a gyermek már nemének megfelelő, „hozott tantárgyi orientációval” érkezik az iskolába a szülői mintakép által, s a pedagógusok többsége saját példamutatásával, értékrendjével felerősíti, vagy gyengíti ezt a jelenséget. Fontosnak tartják az oktató személyiségét, mivel a gyermek többségében nem a tantárgyat, hanem az azt tanító egyént szereti meg, vagy utasítja el – így a „hozott orientáció” mellett kiemelten hangsúlyos szerepe van a pedagógusoknak is. A megkérdezettek

TANULMÁNYOK

közül néhányan törekszenek arra, hogy más alternatívákat is felkínáljanak, megmutassanak a különböző nemű diákok számára, azonban többségünk evidenciának tartja a „lányos” és a „fiús” tantárgyak megkülönböztetését. Emellett úgy vélik, hogy a tanulók már leginkább a „nemtanulás” felé orientálódnak, azaz minél kevesebb befektetett munkával, idővel és energiával igyekeznek eredményeket elérni és felmutatni. A pályaválasztással kapcsolatos kérdések esetében nem túl derűlátók, mivel hiába a pályaorientációs foglalkozások, a tanulók nagy része nem érdeklődik különösebben a továbbtanulás iránt, és inkább aszerint választanak középiskolát, hogy melyiket választják a hozzájuk közel álló kortársaik. Emellett leginkább a nemi sztereotípiáknak megfelelően választanak, mivel a családi szereposztásban is ezt a képet látják.

Összegzés

A hazai és nemzetközi szakirodalmak tanulmányozása során megállapíthatjuk, hogy a tanulók pályaorientációját illetően magas befolyással bírnak mind az egyén szülei, mind pedig a pedagógusok, akik végigkísérték tanulmányi útjaikat. A pedagógus pálya már a 20. század elejétől észlelhetően megindult az ún. elnőiesedés felé (Polónyi – Tímár 2006), azaz a tanulókat tanulmányi éveik alatt mindinkább nők veszik körbe. Női példaként, mintaként a pedagógusokat látják – mennyire hathat ösztönzőleg a gyermekek számára, hogy „nem nemének megfelelő” szakmát válasszanak, ha az őket körülvevő nőket – értjük ezalatt elsősorban a pedagógusokat – gendertipikus foglalkozásban látják? Jó példaként szolgál erre Fuller és Unwin (2005) kutatása, amelyben kimutatták, hogy a diáklányok nagyobb arányban szeretnének genderatipikus foglalkozást választani, mint a fiúk, de félelmeik (lenézés, kirekesztettség) visszatartja őket ettől.

A tanulmány elméleti szakaszában ismertettük a rejtett tanterv és a horizontális szegregáció jelenségét, valamint azok összefüggéseit. A rejtett tanterv kutatása már a 20. század elején megkezdődött, Magyarországon azonban Szabó László Tamás (1982) foglalkozott vele elsőként. A tankönyvek vizsgálatát célzó kutatások kimutatták, hogy a taneszközök rejtett tantervet közvetítenek, felerősítik a nemi sztereotípiákat, elmélyítik a hagyományos nemi szerepeket a tanulóknál, ennél fogva gátolják a nemi egyenlőség megteremtését – így a horizontális szegregáció egyik előidézőjének is tekinthető. (Lucy szerzőtársaival (2020) a texasi történelemkönyvek kapcsán még arra is rávilágított, hogy nemcsak a nők, hanem a latinok is hiányoznak a könyvekből, illetve a fekete férfiakat alantas szerepekben ábrázolják.) A jelenség hátterében azok a különböző szocializációs folyamatok állhatnak, amelyek során a társadalmi szempontoknak megfelelően eltérő elvárásokat támasztanak a fiúkkal és a lányokkal szemben. Mindezek azonban azt eredményezik, hogy a különböző nemű tanulók más karrierutat járnak be, amelyek nem feltétlenül saját akaratukból, ha-

TANULMÁNYOK

nem a társadalmi nyomás hatására következnek be. A szakok nemi preferenciája a nemi sztereotípiákból eredeztethető, amely befolyásoló erővel bír a pályaválasztásra is, ezáltal az oktatásban a nemek aránytalansága érzékelhető.

A rejtett tanterv legfontosabb eszköze a pedagógus (Szabó 1988): nem csak az intézményesített tantervekben előírtak, hanem a rejtett tanterv megvalósulása és prezentálása is az ő személyén keresztül jut el a tanulókhöz, akik ezen impulzusok által építik fel társadalmi nézeteiket és énképüket: a pedagógusok hatással vannak a diákok teljesítményére, pályaválasztására is (Alan et al. 2018). Ezen kutatások kapcsán választottuk ki empirikus vizsgálatunk célcsoportját, a pedagógusokat. Feltételezzük, hogy a horizontális szegregáció jelensége nem csak a felsőoktatásban érhető tetten, hanem már korábban, az általános iskolai képzés során is kimutatható, így az általános iskolákban tanító tanárokat helyeztük a középpontba. Az interjúk során eltérő, de egyúttal újabb kérdéseket is felvető válaszokat kaptunk, amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy kutatásunkat új alapkövekre helyezzük. A megkérdezett pedagógusok kiemelik a család – és az iskolai oktatásban résztvevő személyek fontosságát, a nemi alapú megkülönböztetést, mint létező jelenséget (ez alól saját munkásságukat kivételként kezelik), valamint érzékelik a nők láthatatlanságát a taneszközökben. Azonban arra is rámutatnak, hogy a mai szülői társadalom egy olyan negatív hozamú gyermeknevelési stratégiát követ, amely hosszútávon növeli a tanárok és az oktatásban dolgozók leterheltségét, és újabb feladatkörök kerülnek át a családból az intézményesített iskolarendszerbe.

Irodalom

- Acker, J. (1990): Hierarchies, jobs, bodies: A Theory of Gendered Organizations. *Gender & Society*, 4(2): 139–158. <https://doi.org/10.1177/089124390004002002>
- Ahmad, M. – Shah, S. K. (2019): A Critical Discourse Analysis of Gender Representations in the Content of 5th Grade English Language Textbook. *International and Multidisciplinary Journal of Social Sciences*, 8(1): 1–24. <https://doi.org/10.17583/rimcis.2019.3989>
- Alan, S. – Ertac, S. – Mumcu, I. (2018): Gender Stereotypes in the Classroom and Effects on Achievement. *The Review of Economics and Statistics*, 100(5): 876–890. https://doi.org/10.1162/rest_a_00756
- Arslan Ozer, D. – Karatas, Z. – Ergun, O. R. (2019): Analysis of Gender Roles in Primary School (1st to 4th Grade) Turkish Textbooks. *Eurasian Journal of Educational Research*, 19(79): 1–20. <https://doi.org/10.14689/ejer.2019.79.1>
- Basyiruddin, M. – Rukayah – Roemintoyo (2020): Teaching Strategies as a Powerful Hidden Curriculum: A Review Study. *Proceedings of the 3rd International Conference on Learning Innovation and Quality Education (ICLIQE 2019)*.

TANULMÁNYOK

- Proceedings of the 3rd International Conference on Learning Innovation and Quality Education (ICLIQE 2019), Solo Baru, Indonesia. 765–769. <https://doi.org/10.2991/assehr.k.200129.096>
- Bourdieu, P. – Passeron, J. C. (2000): *Reproduction in education, society and culture*. (2. ed., reprinted) Sage Publications, London
- Corado, G. – Hetherington-Coy, A. – Holder, S. – Kapitan, K. – Meineke, K. – Ortiz, S. – Otten, E. – Palzere, S. – Patel, J. – Plouffe, A. – Qutub, A. (2019): *Examining Educators' Awareness of Hidden Curriculum and its Influence on Teaching Practice*. Masters of Arts (MA) in Curriculum & Instruction, University of Connecticut, Storrs CT
- Cs. Czachesz E. – Lesznyák M. – Molnár E. K. (1996): *Lányok és nők a kötelező olvasmányokban, tankönyvekben*. *Educatio*, 5(3): 417–430.
- Dénes D. (2018): Társadalmi nemi szerepek iránti attitűd és a pályaaorientációs döntések kapcsolatának vizsgálata. *Különleges Bánásmód – Interdiszciplináris folyóirat*, 4(3): 25–37. <https://doi.org/10.18458/KB.2018.3.25>
- Fényes F. (2009): Horizontális és vertikális szegregáció az oktatásban nemek szerint. *Iskolakultúra*, 19(10): 24–38.
- Fényes H. – Gál E. (2020): A nemi különbségek megjelenése az általános iskolában. *KAPOCS*, 3, 2, 93–103.
- Fiske, A. P. – Haslam, N. – Fiske, S. T. (1991): Confusing one person with another: What errors reveal about the elementary forms of social relations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60(5): 656–674. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.60.5.656>
- Fiske, S. T. – Taylor, S. E. (2013): *Social Cognition: From brains to culture* (2nd edition). SAGE
- Fónai M. – Dusa Á. R. (2014): A tanárok presztízsének és társadalmi státuszának változásai a kilencvenes és a kétezres években. *Iskolakultúra*, 14(6): 41–49.
- Fuller, A. – Unwin, L. (2013): Gender Segregation, Apprenticeship, and the Raising of the Participation Age in England: are Young Women at a Disadvantage? published by the Centre for Learning and Life Chances in Knowledge Economies and Societies at: <http://www.llakes.org>
- Gerstmann, L. J. (2018): *The classroom as curriculum – The contribution and relation of the Hidden Curriculum to gender disparities in Community Day Secondary Schools in Malawi* [Master Thesis]. <https://studenttheses.uu.nl/handle/20.500.12932/31258>
- Giddens, A. (2011): *Sociology* (6. ed., reprint). Polity Press

TANULMÁNYOK

- Halász G. – Lannert J. (szerk.) (2006): *Jelentés a magyar közoktatásról 2006*. Országos Közoktatási Intézet Kiadója. https://www.libri.hu/konyv/halasz_gabor.jelentes-a-magyar-kozoktatasrol-2006.html (Utolsó letöltés: 2023. 01. 03.)
- Heiniger, M. – Imdorf, C. (2018): The role of vocational education in the transmission of gender segregation from education to employment: Switzerland and Bulgaria compared. *Journal for Labour Market Research*, 52(1), 15. <https://doi.org/10.1186/s12651-018-0248-6>
- Horváth F. H. (2009): A tankönyv mint szocializációs faktor. *LÉTÜNK (ÚJVIDÉK)*, 2: 50–60.
- H.Sas J. – Háber J. (1980): *Tankönyvszagú világ*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Islam, K. Md. M. – Asadullah, M. N. (2018): Gender stereotypes and education: A comparative content analysis of Malaysian, Indonesian, Pakistani and Bangladeshi school textbooks. *PLOS ONE*, 13(1): e0190807. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0190807>
- Jung, J. – Ressler, J. – Linder, A. (2018): Exploring the Hidden Curriculum in Physical Education. *Advances in Physical Education*, 08(02): 253–262. <https://doi.org/10.4236/ape.2018.82023>
- Kentli, F. D. (2009): Comparison of hidden curriculum theories. *European Journal of Educational Studies*, 1. 83–88.
- Kereszty O. (2005): *A társadalmi nemek reprezentációjának vizsgálata tankönyvekben*. *Educatio*, VII(3): 637–649.
- Koenig, A. M. (2018): Comparing Prescriptive and Descriptive Gender Stereotypes About Children, Adults, and the Elderly. *Front Psychol.* 26;9:1086. doi: 10.3389/fpsyg.2018.01086.
- Kollmayer, M. – Schultes, M. T. – Lüftenegger, M. – Finsterwald, M. – Spiel, C. – Schober, B. (2020): Reflect – A Teacher Training Program to Promote Gender Equality in Schools. *Frontiers in Education*, 5. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/feduc.2020.00136>
- Kozma T. (1999): *Bevezetés a nevelésszociológiába*. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest
- Lucy, L. – Demszky, D. – Bromley, P. – Jurafsky, D. (2020): Content Analysis of Textbooks via Natural Language Processing: Findings on Gender, Race, and Ethnicity in Texas U.S. History Textbooks. *AERA Open*, 6(3): 233285842094031. <https://doi.org/10.1177/2332858420940312>
- Lukman, L. (2019): Implementing the hidden curriculum in English as Foreign Language (EFL) classroom. *IDEAS: Journal on English Language Teaching and Learning, Linguistics and Literature*, 7(2). <https://doi.org/10.24256/ideas.v7i2.1043>

TANULMÁNYOK

- McGuire, L. – Mulvey, K. L. – Goff, E. – Irvin, M. J. – Winterbottom, M. – Fields, G. E. – Hartstone-Rose, A. – Rutland, A. (2020): STEM gender stereotypes from early childhood through adolescence at informal science centers. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 67: 101109. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2020.101109>
- Mengistie, S. – Worku, M. (2021): *Gender Representation in Educational Materials: A Focus on Ethiopian English Textbooks*. 599–611. https://doi.org/10.1007/978-3-319-95687-9_137
- Mercader, C. – Duran-Bellonch, M. del M. D. (2021): Female Higher Education Teachers Use Digital Technologies More and Better than They Think. *Digital Education Review*, 40: 172–184.
- Mkuchu, S. G. V. (2009): *Gender roles in textbooks as a function of hidden curriculum in Tanzania primary schools* [Thesis]. <https://uir.unisa.ac.za/handle/10500/1894>
- Moradi, A. (2017): Sociology of Hidden Curriculum. *Journal of Iranian Cultural Research*, 10(2): 31–64. <https://doi.org/10.22631/jicr.2017.1456.2167>
- Muntoni, F. – Wagner, J. – Retelsdorf, J. (2021): Beware of Stereotypes: Are Classmates' Stereotypes Associated With Students' Reading Outcomes? *Child Development*, 92(1): 189–204. <https://doi.org/10.1111/cdev.13359>
- Nagy B. – Primecz H. (2010): Nők és férfiak a szervezetben. Kísérlet a mítoszok felosztására. *Vezetéstudomány / Budapest Management Review*, 2–17. <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2010.01.01>
- Papadakis, S. (2018): Gender stereotypes in Greek computer science school textbooks. *International Journal of Teaching and Case Studies*, 9: 48. <https://doi.org/10.1504/IJTCS.2018.090196>
- Personat G. S. – Nieto S. A. – Felip M. R. A. (2019): The gender gap in career choice: Influence of gender stereotypes in the process of career decision making. *ICERI2019 Proceedings*, 2445–2452. <https://doi.org/10.21125/iceri.2019.0652>
- Polónyi I. (2004): *A pedagógusképzés – oktatásgazdasági megközelítésben*. *Educatio*, 3: 343–358.
- Polónyi I. – Timár J. (2006): A pedagógus probléma. *Új Pedagógiai Szemle*, 15–31.
- Profiroiu, C. M. – Nastacă, C. C. (2018): *Gender equality in the Romanian educational system*. *Proceedings of Administration and Public Management International Conference*, Research Centre in Public Administration and Public Services, Bucharest, 14(1): 79–93.
- Rédai D. (2005): Társadalmi nemek a közoktatásban: A szlovén és a magyar közoktatási folyamat értékelése gender-szemzögből. *Új Magyar Női Szemle különszáma*, 96–109.

TANULMÁNYOK

- Sadker, M. P. – Sadker, D. M. (1991): *Teachers, schools, and society*. McGraw-Hill. http://repository.vnu.edu.vn/handle/VNU_123/84666
- Solbes-Canales, I. – Valverde-Montesino, S. – Herranz-Hernández, P. (2020): Socialization of Gender Stereotypes Related to Attributes and Professions Among Young Spanish School-Aged Children. *Frontiers in Psychology*, 11: 609. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2020.00609>
- Stromquist, N. P. (2007): *The gender socialization process in schools: A cross-national comparison. Background Paper Prepared for the Education for All Global Monitoring Report 2008*.
- Susilowati, M. (2012): A gender awareness hidden curriculum to promote gender equality at primary schools in Indonesia. *EGALITA*. <https://doi.org/10.18860/egalita.v0i0.1964>
- Szabó L. (2002). Normák az osztályban. In: Mészáros A. (szerk.): *Az iskola szociálpszichológiai jelenségvilága*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 147–155.
- Szabó L. T. (é. n.): A „rejtett tanterv” (Adalékok az iskola tényleges hatásmechanizmusához). *XXV*, 9., 54–61.
- Szabó, L. T. (1988): *A „rejtett tanterv”*. Magvető Kiadó, Budapest
- Thun, E. (1996): „Hagyományos” pedagógia, feminista pedagógia. *Educatio*, 5(3): 404–416.
- Uchikoshi F. – Mugiyama R. – Oguro M. (2020): Still Separate in STEM? Trends in Sex Segregation by Field of Study in Japan, 1975–2019. *Discussion Paper Series* (Sz. 710; Discussion Paper Series). Institute of Economic Research, Hitotsubashi University. <https://ideas.repec.org/p/hit/hituec/710.html>
- Verdugo-Castro, S. – García-Holgado, A. – Sánchez-Gómez, M. C. – García-Peñalvo, F. J. (2021): Multimedia Analysis of Spanish Female Role Models in Science, Technology, Engineering and Mathematics. *Sustainability*, 13(22): 12612. <https://doi.org/10.3390/su132212612>
- Veroszta Z. (2015): *Pályakép és szelekció a pedagóguspálya választásában*. *Educatio*, 24(1): 16.